

Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde İç Anadolu Bölgesindeki Tekke ve Zâviyeler ile Helal Yaşamı Yaygınlaştırıcı Rollerini

Sema DÜLGAR*

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Programı, Sakarya, Türkiye

Öz

Seyahatnâmeler yazıldığı yüzyılı farklı yönleriyle ortaya koyan nadir eserlerdir. 17. yüzyılın en önemli seyyahlarından birisi olan Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi ile Osmanlı'nın bu yüzyıldaki sosyal, siyasi ve kültür dünyasını perdesiz aktarmaktadır. Bu dünya içerisinde bize sunduğu meselelerden birisi de tasavvuf ve onun halka tezahürünün önemli göstergelerinden biri olan tekke ve zaviyelerdir. Evliya Çelebi'ye göre bu kurumlar, Osmanlı Devleti'nde iskân siyasetinin araçları olduklarından dolayı padişahlar tarafından desteklenmişlerdi. Tekke ve zaviyeler, toplumsal hayatta ise yerleşime açılmamış ıssız bir bölgenin hem maddi hem manevi açıdan canlandırıldığı, yolcunun, fakirin ihtiyaçlarını giderebileceği misafirhane, musikinin meşk edildiği, esnaf ve sanatkarların bulunduğu ve aralarında yardımlaşma ortamının sağlandığı nokta, ruhun terbiye edildiği ve dinlendiği muhitlerdi. Böylece tekke ve zâviyeler helal yaşamın maddi ve manevi öğelerini destekleyici unsurlardan olmaktadır. Evliya Çelebi, tekkelerdeki değişim konusunu kişilerin davranışları üzerinden ele almış ve uzun süreli bir eğitimden bahsetmiştir. Bu çalışmada, Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi esas alınarak, seyyahın İç Anadolu'da ziyaret ettiği tekke ve zâviyeler hakkındaki gözlemleri; toplumsal hayattaki rolleri, mimari yapıları, eğitim faaliyetleri, devlet-tekke ilişkileri, tasavvuf düşüncesi ve sistemi, tekkelerdeki değişime karşı tutumları farklı kaynaklar ile mukayese edilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Tekke, Zâviye, Tasavvuf

* Corresponding Author: semadlgrr@gmail.com

Gönderilme/Received: 31 Mart 2023

Kabul/Accepted: 31 Mayıs 2023

Yayınlanma/Published: 30 Haziran 2023

Lodges and Zawiya's in the Central Anatolia Region and Their Roles to Disseminate Halal Life in Evliya Çelebi Travel Book

Abstract

Travels are rare works that reveal different aspects of the century in which they were written. Evliya Çelebi, one of the most important travelers of the 17th century, clearly conveys the social, political and cultural world of the Ottoman Empire in this century in his travel book. One of the subjects presented to us in this world is Sufism and the other is dervish lodges and zawiya, which are one of the most important indicators of the influence of Sufism on the people. According to Evliya Çelebi, these institutions were supported by the sultans because they were tools of the settlement policy in the Ottoman Empire. Dervish lodges and zawiya, in social life, it is seen that an unsettled region is enriched both morally and materially as well as guesthouses where the traveler and the poor can meet their needs and where music is practiced and where tradesmen and craftsmen met. After all, they were the institutions where the soul was trained and rested. Thus dervish lodges and zawiya were among the supporting elements of the material and spiritual elements of halal life. Evliya Çelebi dealt with the subject of change in dervish lodges and zawiya through the behavior of people and speak of a long-term education. In this study, based on the travel book of Evliya Çelebi, the traveler's observations about the dervish lodges and zawiya he visited in Central Anatolia; their roles in society, architectural structures, training activities, state-tekke relations, sufi thought and system, attitudes towards change in dervish lodges were examined by comparing them with different sources.

Keywords: Evliya Çelebi, Travelogue, Lodge, Traveler, Sufism, Halal Life

1. Giriş

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* isimli eseriyle 17. asrın Osmanlı sosyal, siyasi ve kültür dünyasına dair bilgiler vermektedir. Bu dünya içerisinde bize sunduğu meselelerden birisi de tasavvuf ile bunun halka yansımalarının önemli göstergelerinden biri olan tekke ve zâviyelerdir. Eserin genel kurgusuna baktığımızda Evliya Çelebi gittiği şehir ve ülkelerde, mutasavvıfların mezarlarını, tekkelerini de ziyaret etmiş ve onlar hakkında da bilgiler vermiştir. Tekke, zâviye ve dergahların hangi tarikata ait olduğu, kurucu şeyhleri, dervişleri ve oraya ait menkıbe ve inanışlara dair bilgiler de aktarmıştır. Edebi yönü ile de kendisini gösteren yazı iskeleti, tekke ve zâviyelerin mimarisi, işleyişi, tarihi, halk üzerinde etkileri ve sosyal yaşama katkısı bakımından araştırmacılara birincil kaynak niteliğindedir. Eser, İç Anadolu Bölgesi'ndeki zâviyelerle sınırlandırılarak incelenmiş böylece bahsedilen illerle ilgili araştırmalarda kolaylık sağlaması amaçlanmıştır. Ayrıca İstanbul, Bursa gibi başkentlerin yanı sıra Anadolu coğrafyasında tekke ve zâviyeler ve helal yaşamı yaygınlaştırıcı rollerin ortaya konması istenmiştir. Çalışmada Orhan Şaik Gökyay, Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Zekeriya Kurşun, İbrahim Sezgin tarafından hazırlanan ve 1996-2007 yılları arasında Yapı Kredi yayınları tarafından yayınlanan 10 ciltlik *Seyahatnâme* transkripsiyonu esas alınmış, ikincil kaynaklar ile mukayese edilerek meseleler değerlendirilmiştir.

1.2. Seyahatnâmede Sofu-Sufi Kavramı

Evliya Çelebi, doğumundan itibaren yaşadığı bölgenin tasavvuf büyükleriyle iç içe olunan bir ortamda büyüüp yetişmiştir. (Çelebi, 2005) Bu yetişme ortamı 10 ciltten müteşekkil olan eserinin daha ilk ciltlerinden itibaren sûfi/sofi kavramıyla kendini aksettirmeye başlamıştır. Sûfilik, Ahmet Yaşar Ocak'ın da belirttiği üzere 12. Yüzyılda yeni bir biçim ile temel dinamiklerini Orta Asya ve Orta Doğu'dan alan Müslüman Türk kültürünün taşıyıcısı olmuştur. (Ocak, 1996) Sûfilik hareketinin ruhu olan tasavvufun gayesi, literatürde insan-ı kâmil diye adlandırılan Allah'a, insana ve diğer yaratılanlara karşı vazifelerini şuurlu olarak yapan ve haklarını tam olarak koruyan (Kara, 2010) kimseyi yetiştirmektir. Bu yetişme sürecindeki geçilen yolları İbn Haldun kısaca şu şekilde ifade etmiştir: "Mürid (ve sâlik) durmadan makamlarda yükselir, bir makamdan diğer bir makama çıkar. Nihayet saadet için matlûb bir gaye olan tevhid ve marifete (gnosîs) ulaşır. (Bu merteye için) Hz. Peygamber 'Allah'tan başka tanrının bulunmadığına şahadet ederek ölen bir kimse cennete girmiştir.' buyurmuşlardır." (Haldun, 2019) Şibli'ye göre ise tasavvuf, karşılıklı sevgi ve dostluktur. Hiçbir kaygı duymadan Allah ile beraber olmaktır. Ruhun üfleyişlerine kulak vermektir. (Kara, 1990) Daha pek çok tanımı da yapılan ve aslında bir hâl ilmini ve işleyişini içeren tasavvufun

kurumsallaşmasıyla ortaya çıkan tarikatlar, içlerinde sūfinin gayesini gerçekleştirme niyeti ve teşkilatıyla var olagelmışlerdir (Güngör, 2018). Bu teşkilatlanma başlangıçta camilerde yürütülen eğitim ve ayinlerin zamanla çoğalması ve sūfi olmayan cemaatin namazlarının kesilmemesi için kendilerine mahsus yerler kurmaya başlamışlardır. Bu gaye ile tekke, zâviye ve ribat diye adlandırılan yapılar oluşturulmuştur. Bahsedilen teşkilatlanma sürecinin el Kûfi ve İbrahim Edhem zamanlarından sonra olduğu bilinmektedir (Faruki, 1999). Sûfilerin Allah'ı bulma, onunla kalben her daim olma ve onun yolunda olgunlaşma yolculuklarında kullandıkları derecelendirme ve yöntemler, zahiren farklı olduklarını düşündürse de özde aynı gaye için gayret sarf eden teşekküllerdir. Evliya Çelebi'de sofî/sūfi kavramını: Budin vezirinde olduğu gibi kişilerin isimlerinin önüne gelen bir sıfat, Esnaf-ı Sofiyyun olarak zikredilen esnaf teşkilatı, sufilere Sofular Hamamı ve Mübtecel şerbeti gibi tavsiyelerde bulunurken kullanmıştır (Çelebi, 2005). Metnin diğer kısımlarına da yansımış olan bu örnekler halk tarafından sufi kavramının mekân, sıfat, teşkilat isimleriyle toplumun genel yapısına temas ettiğini göstermekle beraber, Evliya Çelebi'nin tasavvufa olan ilgi ve alakasını gözler önüne sermiştir.

2. Seyahatnâmede Tekke, Zâviye Kavramları ve Toplumsal Hayattaki Roller

Evliya Çelebi, eserinde asitâne ve zâviye gibi isimlendirmeler ile beraber daha çok “tekye” şeklindeki söyleyişle daha kapsayıcı olan ve cami ve mescidin dışında, şeyhin liderliğinde zikir, ayin ve sohbetlerin yapıldığı bina manasına gelen kavramı kullanmıştır. Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya kadar kültür beraberliğini ifade eden (Kara, 1990) tekke kurumunun bu fonksiyonu seyahatnâmesinde de bizzat görülmektedir. Bu beraberlik, İç Anadolu Bölgesinde Eskişehir, Ankara, Çankırı, Konya, Kayseri, Sivas, Kırşehir ve Kütahya şehirlerindeki tekke ve zâviye ağı ile kendisini hissettirmiştir. Zâviye kavramı ise Osmanlı toplumunda: herhangi bir tarikata ait olup, içerisinde dervişlerin yaşadığı ve yolculara ücretsiz yemek verildiği yer, şehirlerde mescid, medrese, hamam yapılarını bir arada tutan külliye ve geçitlerde yolcular için küçük misafirhaneler olarak hizmet veren kurumu ifade etmektedir (Sarıçam ve Erşahin, 2018).

Çelebi, tekkelerin toplumsal hayattaki görevleri bakımından yolcunun, fakirin ihtiyaçlarını giderebileceği misafirhane, musikinin meşk edildiği, esnaf ve sanatkarların buluştuğu ve aralarında yardımlaşma ortamının sağlandığı nokta, ruhun terbiye edildiği ve dinlendiği muhit olma özelliklerinden bahsetmiştir. Tekkelerin diğer özelliklerinden olan okçular ve miskinler tekkesi olma rolüne ise yer vermemiştir. Örneğin Seyyid Battal Gazi Tekkesi'ndeki dervişlerin, canla başla, din ayırımı yapmaksızın gelen misafirlere elleriyle yemekler yapıp hizmet ettikleri, bu hizmetler için ise Selçuklu emiri tarafından mutfak, mihmanhâneler, kiler ve fırınların yaptırıldığından bahsedilmiştir. Konya'daki Mevlana'nın mezarının da bulunduğu asitânedede ise Süleyman Han tarafından inşa ettirilen kiler, fırın, mutfaktan ve yine canla başla çalışan dervişlerden bahsedilmektedir (Çelebi, 2005). Kayseri'de Seyyid Battal Ca'fer Gazi Tekkesi için de benzer nitelikleri zikretmiştir. Kayseri'de bulunan diğer bir yapı olan Celaleddin Rûmî Asitânesi'nden bahçe kapısı önünde bir abı hayat çeşmesinin varlığından, dervişlerin gelip su içerek susuzluklarını giderdiklerinden ve tekkenin içinde çok sayıda ibadet edilen ve uzlete çekinilen oda, yazlık sofa, mutfak ve semâ sırasında neyzen, kudümzen, ayinhânın birlikte musiki icra ettikleri yerle süslenmiş kadîm bir asitâne olduğundan bahsedilmiştir (Çelebi, 2005). Osmanlı toplumu açısından mevlevihanelerin aynı zamanda bir konservatuar niteliği taşımaları (Öztuna, 1978) yapılarının bu şekilde kurgulanıyor oluşlarıyla uyum içerisinde. Kayseri Hisarcık'ta dünyayı terk etmiş ihtiyar kimseler için Mevlevihane mesirgahı, atlılar için eski Kayseri'de Bektaşî Tekkesi mesirgahı, yine piri fani timsali kimselere namazgah, küçük büyük herkesin namazgaha yağmur duasına çıkacakları yeşilliklerle kaplı bir ibadetgah olarak tasvir ederek aynı zamanda halk için seyirlik görevini de gördüklerini belirtmiştir (Çelebi, 2005).

3. Mimari Yapıları Bakımından Tekkeler

Tekkeler, cami ve mescit gibi binalara nazaran daha mütevazî yapıda ve kendi fonksiyonlarına uygun olarak inşa edilmişlerdir. Buna örnek olarak derviş odaları, tevhid-hâneler gösterilebilir. Daha büyük hâlde inşa edilen külliyelerdeki semâhane gibi yapılarla mimarimize yeni stiller kazandırılmıştır (Yılmaz, 2007). Eserde de tekke mimarisinin ayrıntılı betimlemelerinin yapıldığı bölümler vardır. Seyyid Battal Gazi Tekke'sinde, sandukanın olduğu bölümde: kubbenin içinde, eşğinde ve kapısının kapaklarında gümüş kakma pullar, gümüş kilit ve anahtarlar ile

süslendiği ve saadet kapısı olarak adlandırıldığı tarif edilmektedir. Bu kapıdan giren ziyaretçilerin vücudunun titreyip dehşete düşebilecekleri biçimde heybetli, uzun bir kabrin bulunduğu ve on adım uzunluğunda olduğundan bahsedilmektedir. Dört yanı nice çeşit çeşit halis altından yağ kandilleri, tütsülükler, gül suyu serpmek için kullanılan gülâbdanlık ve şamdanlıklar ile süslenmiştir. Etrafı yetmiş adet hüsnü hat tablosu ile donatılmıştır. Yine kabrin baş tarafında çeşit çeşit bayraklar, ok kemanları vardır ve bunlar harpte kullanılmak üzere demirden veya kayın ağacından yapılmışlardır (Çelebi, 2005). Konya'da bulunan Mevlâna Asitânesi'nde ise Süleyman Han tarafından yaptırılmış olan sandukaların, altın içinde altın şeklinde (iki renk veya tek renk altının mat veya parlak şekilleriyle işlenmesiyle ortaya çıkan klasik tezhip tekniği ile) gömdürülüp gümüşler ile geçişler yaptırılmış, yanında hüsn-ü hattan izzetli kelimeler yazdırmış, gümüşten yağ kandilleri, tütsülükler, gülâbdanlıklar, şamdanlar ile süslenmiş ve nice kıymetli sanatla yapılmış kandiller asılarak donatılmıştır. Ulemaların sultanının sandukası yüksekte ve Monla Hünkarın sandukası alçakta kalacak şekilde, baş tarafında Mevlevi külâhları, üzerinde beyaz Mevlevi sarığı ve boyunlarının olduğu yerde Keşmir, Hindistan'da dokunan kıymetli kumaştan şallar ve sarığın sırta uzanan kısmında da Peygamberimizin sünnetine duyulan saygı ve uygunluk ile hazırlanmış bir kabir-i şerif yaptırdığından bahsedilmiştir. Bu kabir-i şeriflerin, semâhanenin kible tarafının köşesinde, dört yanında parmaklıkların bulunduğu bir şekilde inşa edildiği, üzerlerinde başka kubbelerin olmadığı yazılmıştır. Semâhanenin ortası parlak ve cilalanmış geniş bir yer olup, içerisinde ayin sırasında neyzen, kudümzen ve ayinhânların birlikte musiki icra ettikleri yer, ibadethane mihrabı ahenkli direklere yapılmıştır. Beyaz mermer ile döşenmiş büyük, ulu bir haremi vardır. Bu geniş harem dörd tarafında birçok derviş hücrelerin varlığından bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti'nde böyle başka bir asitânenin bulunmadığını, baştan ayağa kadar çivit rengi parlak mavi has kalay/kurşun ile kaplı büyük binalardan oluştuğunu söylemiştir (Çelebi, 2005). Bahsedilen bu tekke Mevleviliğin merkezi tekkesidir (Yılmaz, 2007). Çelebi, Kütahya'da Kapan Hânı kurbunda bulunan Mevlevihâne Tekkesi'nin derviş hücreleri, semâhane ve mutribhânededen oluştuğundan bahsetmekte, Emîr Şeyh Tekkesi'nin camisini kurşumsuz olarak nitelendirmekte, Hızırlık Zâviyesi'ni ise cihânnümâ ve küçük mescitli olduğunu aktarmaktadır. Padişahlar tarafından onarım, bakım ve yeni baştan yapımlarının görüldüğü tekkelerin, Çelebi'nin ayrıntılı tasviri ile anlatıldığı üzere mimarisinin bu denli estetik, incelikli şekilde yapılmış ve donatılmış olması toplumun kurumun taşıdığı tasavvufi ruha olan sevgi ve saygısını da göstermektedir.

4. Devlet-Tekke İlişkileri ve Helal Yaşamın Yaygınlaşmasına Katkıları

Tekke ve zâviyeler, devlet politikasında kullanılan önemli araçlardan biri olarak karşımıza çıkmıştır. Malazgirt Savaşı ve Büyük Moğol istilasından sonra Anadolu toprakları büyük göçlere sahne olmuş ve göçler sırasında İslam kültürüyle birlikte tasavvuf düşüncesi, önder tasavvufi kişiler ile gelmiştir (Kara, 2005). Türkleştirme ve Müslümanlaştırma politikasının etkenlerinden biri olan iskân sistemi kolonizatör dervişlerin katkıları ile genişlemiştir (Barkan, 2015). Onlar, o zamana kadar yerleşim kurulmamış yerleri mesken ediniyor, tekke ve zâviyelerini kuruyorlardı. Ordulardan önce hudutlardaki boş arazilere yerleşerek hareket kabiliyetlerini kolaylaştırıyorlardı (Kazıcı, 2019). Hudud bölgelerinde bulunan ribat ismi verilen tekkeler, ülkenin uç bölgelerinde sınır güvenliğini sağlıyordu. Sühreverdi'nin mücahid dervişler olarak adlandırdığı bu kimselerin hem fiili varlıklarıyla hem de dualarıyla buldukları beldeleri korudukları düşünülüyordu (Sühreverdi, 2022). Etraflarına toplanan takipçileri ile köy oluşturuyor, tarikat merkezi halinde teşkilatlanıyorlardı. Fetihler ve göçler arttıkça tekke ve zâviyelerin sayısı da artıyordu (Barkan, 2003). Daha küçük ölçekte ise bir derviş yol kenarında yerleştiği evini zâviyeye dönüştürerek kendisinden sonra türbesi ile rağbet merkezine dönüştürebiliyordu (Farooqi, 2006).

Seyahatnâme'de İç Anadolu bölgesi tasvirleri arasında bu hususa ilk kez Seyyid Battal Gazi Tekkesi'nin iskân faaliyetleri kapsamında yeni bir yerleşim yeri olarak kurulmasında rastlanır. Çelebi'ye göre Selçuklular, Mahan'dan Ali Danişmend önderliğinde, 476 tarihinde göç edip Konya'nın Karaman beldesine gelip fethettiklerinde Seyyid Battal Gazi'nin medfun olduğu yeri ele geçirmiş olurlar. Hacı Bektaş Veli, Ahmed Yesevi'den izin alıp bu asitâneye gelince, Orhan Gazi Bursa'dan ziyaretine gelir. Orhan Gazi ziyaretinde Hacı Bektaş-ı Veli'nin ricasıyla asitânenin etrafını imar ederek buraya bin hane halkının iskanını ve şehrin imarını sağlanmıştır. Hacı Bektaş Veli ise Çelebi'nin halifesi olarak zikrettiği Pırce Sultan'ı tekkeye şeyh ilan ederek yetmiş müridiyle ikametlerine izin vermiştir. Konya'da Mevlana'nın mezarının da bulunduğu asitâne kiler, fırın ve mutfağın Süleyman Han tarafından inşa ettirildiğinden, Kütahya'da Kalburcu karyesinde Şeyh Ahmed Kalburcu'ya Selim Han zamanında tekkesi yakınında

güzel bir mescid inşa edildiğinden bahsedilmektedir (Çelebi, 2005). İktidar tarafından zâviyelerin hem kırsal kesimde hem de şehir merkezlerinde varlıklarının bu şekilde desteklenmesinde yolculara konaklama, ihtiyaç sahiplerine yemek ve barınma, eğitim ve farklı dinde olanların kalplerinin ısıdırılması gibi hizmetlerinin de etkisi vardır (Şahin, 2020). Devlet nezdinde iskân politikasının yanında tekke ve zâviyelerle halkın nüfusunu ve itibarını kazanmış tarikat ve şeyhleri desteklemek halkın devlete olan bağlılığını arttırıyordu (Ocak, 2021). Onların üzerinde nüfus elde etmek buldukları yerleşim yerleri üzerinde de nüfusunu korumak anlamına geliyordu (Işık, 2017). Bunun bilincinde olan hükümdarlar, Evliya Çelebi'nin de yer verdiği gibi kolonizatör dervişlerin bulunduğu yerleri ziyaret etmiş, yerleşimlerini genişletebilecek araziler tahsis edilmesini ve mescitler yapılmasını sağlamıştır (Çelebi, 2005).

Padişahlar veya üst kademedeki devlet görevlileri tarafından yapılmış olan vakıf eserleri, Evliya Çelebi'nin verdiği Seyitgazi, Kütahya, Konya örneğindeki gibi devletin sınırlarının uzandığı coğrafyalarda varlığını temsil etmiştir. Bir başka yönden Seyahatnâme'nin bahsedilen kısmında zikredilmemiş olsa da tekkeler genel olarak vakıf kurumlarında olduğu gibi devlet politikasında faaliyetlerin duyurulması için kullanılan bir araç da olabilmıştır (Arifoğlu, 2013). Mustafa Kara istihbarat görevi özelliklerini şu sözler ile ifade eder: “Osmanlılar döneminde halkın ihtiyaç ve şikâyetleri idarî makamlara, idârenin talep ve istekleri halka dergâhlar aracılığıyla ulaştırıldı.” (Kara, 1999). Böylece tekke ve zâviyeler Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren sınırların genişlemesinde, Türk-İslam kültürünün yeni fethedilen yerlere yerleşmesinde, devletin kalıcılığının sağlanmasına katkı sağlamış; hududları genişleyen Osmanlı Devleti helal yaşamın zeminini oluşturan ortamında genişlemesine katkı sağlamıştır.

5. Eğitim Faaliyetleri ve Tasavvufi Hayat

Tekke ve zâviye kurumlarının da içinde bulunduğu Osmanlı eğitim sistemi ikiye ayrılmaktadır. İlki örgün eğitim veren sıbyan mektepleri ve medreselerdir. Bu binalarının yapım ve onarım giderlerinden başlanarak hocalarının, talebelerinin masrafları vakıf kanalı ile giderilmiştir. İkinci kategoriye ise yaygın eğitim oluşturmaktadır ki burada cami, kütüphane, tekke ve zâviyeler görev alır (Akyüz, 2018). Evliya Çelebi, zâviyelerde yapılan eğitim faaliyetleri konusunda tatbiki ve sözlü eğitimi eserinde tasvir etmiştir. Tatbiki eğitimin örneği Seyyid Battal Gazi Tekkesi'nde görülmektedir. Derviş eğitiminin başlangıçta meydanın süpürülmesinden başladığı ve zamanla kademe kademe yükselerek türbedar oluncaya kadar giden bir görevlendirme ve olgunlaştırmadan bahsedilmiştir. Kişi eğitimin sonunda ise şeyh olup gece gündüz asitânedede devamlı olarak bu hâlini devam ettirerek duası Cenab-ı Hak tarafından geri çevrilmeyen bir insan olacaktır (Çelebi, 2005). Tekkelerdeki genel eğitim faaliyetlerinin seyrine baktığımızda belli bir yaş sınırının olmadığını, şeyhe bağlılığın esas olmakla birlikte kişinin bu eğiticisini kalbi mutmain olana değin bizzat kendisinin arayıp bulmasının beklendiği görülmektedir. Seçimde ana belirleyici unsur insanın mizacıdır. Mürşidin seçilip eğitimin başlamasından itibaren kendisine yine bu eğitim kapsamında çeşitli vazifeler verilir. Bunlar kişinin ruhi durumu ve gelişimine göre belirlenir. (Kara, 1990).

Evliya Çelebi, şeyh, derviş ve tekkeye gelen misafirlerin hâllerini tasvir etmektedir. Şeyh Çin Osmân'ın Sivas'ın Bozok Sancağı Kürçükıran Karyesi'nde büyük asitânelerden olan Osmân Paşa Tekkesi'nde medfun olduğunu, Hâce Ahmed Yesevî'nin yedinci halifesi olup Çin diyarında tahta kılıç ile yedi başlı ejderha öldürdüğü için Emîr-i Çin Osmân olarak anıldığını söylemiştir. Seyyid Battal Gazi Tekkesi'nde bulunan dervişler için iki yüzden fazla ehli sünnet ve'l cemâ'at baş ve ayakları çıplak halde ilahi sırların erbabı arif, yaptıklarını Allah'tan bilip kendini her bakımdan Allah'a muhtaç bilen erenlerden “fena f'illah” yani Allah'ın varlığında yok olma durumu, “la cübbete ve lâ sivallah” yani cübbemin altında Allah'tan başka bir şey yok diyen, güzel huylu, halim selim kişiler olduklarını söylemiştir (Çelebi, 2005). Tasavvufun gayesi de insan-ı kâmil diye adlandırılan Allah'a, insana ve diğer yaratılanlara karşı vazifelerini, şuurlu olarak yapan ve haklarını tam olarak koruyan kimsedir. Bu mertebeye “Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak” ta denilmektedir (Kara, 1990) ki, Evliya Çelebi'de bu hakikati anlatmaktadır. Eğitim faaliyetleri yatılı olduğu gibi gündüzleri günlük hayatlarına devam edenlerde vardır ve bu hususun örneği Konya şehri anlatımında görülmektedir. Konya'daki asitânedede semâya üç yüzü aşan bey, paşa, mollaların katıldığı söylemiş, onları her birinin birer bağın gülü, arif kişiler olarak adlandırmıştır. Çelebi'nin tasvir ettiği üzere arifi billah olan, marifet-i hakka vasıl olan veli, ermiş vasıflı bu kimseler dünyayı terk edip Mevlana'nın asitanesinin olduğu yerde daire çizer

gibi dönerek semâ etmişlerdir. Bu kişilerden ayakları çıplak, başı açık fakirlikle övünen canların olduğunu, gece gündüz ilahi aşk ile sarhoş ve yiğitçe davrandıklarından bahsetmektedir (Çelebi, 2005). Metinde geçen fakir olma vasfı, tasavvuf anlayışında derviş manasına gelir ve sadece Allah'a muhtaç olmak, bunun bilincinde olmak demektir. İmam Gazali'ye göre bu vasfın çeşitli dereceleri vardır (Gazali, 2002). Çelebi ise eserinde derecelerinden bahsetmeden bu kavramı genel manası ile ele almıştır. Kayseri Celaleddin Rumi Asitânesi'nde bulunan irfan sahiplerinin kendinde varlık görmeyerek her bakımdan Allah'a muhtaç olduklarını bilmekle dolu olduklarını, haftada iki kere Mevlâna ayinini yapıp semâ esnasında çalınmak üzere hazırlanmış büyük besteyi icra ederek semâyı safa edip cilvelendiklerini yani Allah'ın kulun kalbinde hissedilir bir hâle geldiğini söylemiştir. Yine Kayseri'de asitâne-i Bektaşiyân ve Kalenderân olarak nitelediği Koyun Baba Tekkesi'nde hala birkaç tane fenafillahı yaşamış olan canların bulunduğunu, ara sıra şehre gelip dilencilik yaparak onunla ölmeyecek kadar olan yiyeceklerini edindiklerini söylemiştir. Kütahya'da Şeyh Ahmed Kalburcu için de aynı vurgu yapılmış ilm-i ledün sahibi olduğu belirtilen şeyhin daima çavdar ekmeği yediği buğday ve arpa ekmeğine tenezzül etmediğinden kendisine Çavdarlı Şeyh denildiği aktarılmıştır. Koyun Baba Tekkesi'nin, şehrin mesirgâhını çoğaltan, irfan sahibi sadık aşıkların madeni olduğu, şehrin önde gelen eşraf, ayan, meddahlar, gazel ve beste okuyanlar, sazendeğân, ve cihanın pirleri olarak adlandırdığı şairlerin tatil günlerinde bu huzur ve ferahlıklar mekanına gelip, yiyip içip köşe köşe gezerek sohbetleri dinlediklerinden bahsetmiştir. Çelebi onların hâlleri karşısında dünya aleminden az miktar umduklarına eriştiler diye tasvir eder. (Çelebi, 2005). Metinde geçen musiki icrasına dair ifadeler ve orada bulunan kişilerde oluşturduğu etki tasavvuf tarihinin çok erken zamanından itibaren, musikinin ruhun gıdası ve rızkı olduğu düşüncesini akıllara getirmektedir. Öyle ki Mevlana'da "şüphesiz musiki âşıkların ruhları için bir gıdadır. Çünkü onda sevgiliye vasil olma ümidi ve onunla birleşme hayali vardır", diye bu hususu dile getirilmiştir (Uludağ, 2020). Ayrıca anlatımda Fütüvvet teşkilatının tesirlerinden olan gündüz çalışmanın verdiği yorgunluğun akşam tekkelerde giderildiğini de görülmektedir (Kara, 1990). Ahi teşkilatındaki kişiler bahsedilen toplantıların ihtiyaçlar karşılanmasında finansal destekte sağlamışlardır (Karazeybek ve Polat ve Ilgar, 2005). Evliya Çelebi'nin gördüğü ve aktardığı bu bilgiler tekke ve zâviyelerdeki zikirlere sadece tekkeye bağlı dervişlerin değil eşrafın, devlet görevlilerinin de katılabildiğini ve ruhlarını teskin ettiklerini göstermektedir. Düzenli olarak yapılan bu faaliyetler gelen kişilerin manevi dünyasına katkıda bulunmuş, insanın daha huzurlu bir yaşam sürmesinde etki göstererek hayatın diğer veçhelerine de yansıdığı ifade edilmiştir.

6. Tekkelerdeki Değişimin Etkisi

Evlıya Çelebi'nin eserinde İç Anadolu Bölgesi tekkeleri için verdiği bilgileri, Osmanlı coğrafyasında tasavvuf hayatının ve dolayısıyla tekke kurumunda başlayan değişim ve bozulmanın nedenleri açısından değerlendirecek olursak İrfan Gündüz'ün şu tespitleri karşımıza çıkmaktadır: Tekke-medrese çatışmalarının başlaması, tarikatlar arası anlaşmazlık, devlet adamlarının ikbâl ve ihtiraslar için tarikatları aracı görmek istemeleri, manevi kemâl noksanlığı olan ehliyetsiz kişilere verilmesi. Böylece tekke eğitiminde seviye düşüşü ve çözülme başlamıştır (Gündüz, 2019). Çelebi ise ehil olmayan kişilerin başa geçirilmesine dair eleştiride bulunmuştur. Hacı Bayram-ı Veli'nin kadim mabed olan Eski Cami'de çıkıp vaaz ve nasihat ettiği çok nurlu, aydınlık biçimde nitelendirdiği kürsüye, haddini bilmez bazı şeyhlerin halka vaaz ve nasihat vermek için çıktıklarından, ama beceremeyerek meseleyi dar bir biçimde anlatıp indiklerini dile getirmiştir. Söz konusu şeyhleri yetenekli, kabiliyetli ve korkusuzca nasihat verecek nitelikte olmadıklarını söyleyerek eleştirmiştir (Çelebi, 2005). Osmanlı Devleti'nin genel tasavvuf tarihine bakıldığında ise şeyhülislamların çoğunluğunun, fetvalarıyla sûfileri desteklememiş oldukları görülse de Evliya Çelebi'nin eserini yazdığı 17. asırda bunun aleyhe davranışta bulunmayan şeyhülislamlardan biri olan Yahya Efendi'nin varlığını görmekteyiz. Ayrıca bu dönemde Abdülmecid Sivasî Efendi ile Kadızâde Mehmet Efendi'nin aralarındaki tartışma ve çatışmanın halk nezdinde kutuplaşma yaratabileceği, saraya da yansıyan bu münakaşanın etkileri göz önünde tutulmalıdır (Kara, 1990). Tekke-medrese çatışmalarına sahne olan bu ortamda Halveti, Kadiri ve Mevlevi tekkelerdeki faaliyetlerde sıkıntı yaşandığı görülmüştür (Özçelik, 2017). Evliya Çelebi eserinde ele aldığımız kısımda Eski Cami üzerinden bir eleştiride bulunmuş, tekke ve medrese çatışmalarına veya Kadızadeliler Hareketi'ne ise yer vermemiştir.

7. Menâkıbnâmeler

Menâkıbnâmeler, Osmanlı döneminde yaşamış olan mutasavvıfların hayatları, görüşleri müşid ve müridleri hakkında bilgi edinebileceğimiz kaynaklardandır (Kara, 1990). Osmanlı'da Battalnâme, Danişmendnâme, Vilâyetnâme gibi farklı menâkıbnâme türlerinden eserler kaleme alınmıştır (Şahin, 2004). Evliya Çelebi, Eskişehir, Kütahya ve Konya'da bulunan zâviyelerden bahsederken öncelikle bu kaynak türünden aktarımlar yaparak konuya giriş yapmıştır. Seyyid Battal Gazi'nin vefatındaki etkenler hakkında üç farklı rivayete uzunca yer vermiştir. Rivayetlerin ilkinde Seyyid Battal Gazi'nin hüzünlü bir hâl içerisinde iken Üsküdar'a kayık ile giderek İstanbul tekfurunun kızını kaçırdığını, yaşadığı maceralardan sonra Kayser-i Rum binası olan küçük kaleciği fethedip içine sevdiği kızı sakladığını aktarmıştır. Seyyid Battal Gazi'nin gece uykuya dalmış olarak yatarken, Roma hükümdarı tarafından gönderilen askerleri gören sevdiği kızın haber vermek için ufak bir taş alıp Seyyid Battâl'a attığını, kulağına denk gelen taş sonucu Battal Gazi'nin orada şehid olduğunu söyler. *Battal-nâme* isimli eserde de taşın yanlışlıkla Seyyid Battal Gazi'yi şehid ettiği yazılmaktadır (Demir ve Erdem, 2006). Evliya Çelebi'nin eserinde yer verdiği rivayetler ise burada askerleri gören kızın taşı bilerek mi, yoksa istemeden mi şehid edecek şekilde attığına dairdir. Çelebi'nin kanaati kızın Seyyid Battâl'ı sevdiği, şehid olduğunu gördüğünde oracıkta kendi canını da verdiği ve bilerek atma rivayetinin yalan olduğudur. Gece baskın yapan kafirlerin Seyyid Battal'ı ve katil olan kızı ölü halde görünce ikisini de yakalım dediklerini, o an esir olan Battal Gazi askerlerinin "Siz Battal Gazi'nin vücud-ı şeriflerini yakarsanız Bağdat ve Malatya'daki Müslümanlarda sizin orada olan rahip ve öne gelenlerinizi öldürüp ateşe atarlar." dediklerinde kafirlerin hak verip yakmaktan vazgeçerek esir askerlerden çoğunu azad ettiklerini söyler. Sadık aşıkları ise sevdiği kız gibi onun cesedini görünce canlarını teslim etmiş, kafir askerler ise "Türk dervişidir" diyerek olanlara göz yummuşlardır (Çelebi, 2005).

Hacı Bayrâm-ı Veli hakkında ise Menâkıbnâme'den aktardığı bilgiler şöyledir: Bir gün at üstünde bir hanım Hacı Bayrâm-ı Veli'ye gelerek "Babamın ruhu için bize gelip Kur'an oku" der. Israr üzere hanımın evine varıp bir Kur'an-ı Kerim'den ayetler okuduktan sonra fitnelerle dolu olan hatun, Hacı Bayram-ı Veli'nin yanına gelip "Ah canım, sende olan bu kaşlar ve ah sende olan heybetli çene, o kirpikler, vücuduna damga vuran ahu gözler, ah parlak kırmızı renkli aydınlık nurlu yüzün ve ceylan gözlerin" diyerek ona yaklaşmak ister. Hacı Bayram-ı Veli aciz kalıp "Hatun bana biraz izin ver, def i hacet gidereyim" der. Bir ibrik alarak gizlendiği köşede şöyle dua eder "İlahi ya Mevlayi hâlim sana bildirilmiştir. Beni izzetli huzurunda yüzü kararanlardan eyleme. Dünyada beğenilmeyen, kınanan olacaksam olayım. Beni bu kaştan, kirpikten ve zeki olan akıldan kurtarıp iğrenç, nefret edilecek bir yüz eyle." Dua sonrası o anda nurlu parlak yüzünden eser kalmayarak abdal kabağı gibi yüzü çokça parlaklaşmıştır. Olanlar sonrası Hacı Bayrâm-ı Veli yüz bin hamd edip hatunun yanın gelip selam verir. Hatun onu bu halde görünce akli perişan olup bu aziz kişiden nefret eder. Cariyelerini çağırıp "vurun şu na-mahrem deyyusu" diyerek evden kovar. Aziz hazretleri o çukurdan bu vesile ile kurtulup ahirete öyle göz alıcı, parlak intikal eylemiştir. Onun için evlatlarından nice çelebiler, güzel yüzlü çelebilerdir şeklinde anlatılmıştır (Çelebi, 2005).

Çelebi pirlere hakkında sadece hayatlarına dair hikâye ve menâkıbnâmelere yer vermemiş onları çeşitli sıfatlandırmalar ile de överek dua cümleleri ile anlatımını sonlandırmıştır. Örneğin Hacı Bektaşî Veli'yi muhteşem kutub, rûkn-i muhterem, zâhid i zemâne, âbid-i yegâne, nâtık-ı hakâyık, eşsiz abid, ma'den-i hikmet-i Rabbânî, kıdv-i ricâl, nokta-i kemâl, şeyh-i ale'l-ıtlâk, kutb-ı istihkâk, , sâkin-i külbe-i Sübhânî olarak vasıflandırmış, Ankara'da ziyaret ettiği için kendisini nasipli gördüğünü söylediği eş-Şeyh Hazret i Er Sultân'ı ziyaretinde nice dostlar ile dostluk kurduğundan bahsederek "kaddesenallahu bi-sırrıhil azim" Allah onu (onun sırrını) aziz ve mübarek eylesin dua cümlesi ile anlatımını bitirmiştir (Çelebi, 2005).

8. Sonuç

Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi'nde İç Anadolu Bölgesi'nde Konya, Ankara, Çankırı, Eskişehir, Kütahya, Kayseri, Sivas, Karapınar ve Beypazarı'ndaki tekke ve zâviyeler hakkında bilgiler vermiştir. Karapınar'da sadece üç tekkenin varlığından bahsetmiş, Çankırı da ise sayı ve isim belirtmeksizin burada tekke olduğunu dile getirmiştir. Sivas'ta bulunan tekkeden ve tekkede medfun olan şeyh ile ilgili anlatılardan bahsetmiştir. Eskişehir, Konya, Ankara, Kütahya ve Kayseri'de ise veriler daha zengindir. Mimarileri, kurucu şeyleri ve menkıbeleri, dönemin padişahları tarafından

nasıl desteklendikleri, Çelebi'nin ziyareti sırasında gördükleri, hayran kaldığı ve eleştirdiği yönler yer almaktadır. Haklarında bilgi verilmeyip sadece isimlerinin geçtiği Kütahya'daki tekkeler ise: Emir Şeyh Tekkesi, Nüreddin Tekkesi, Nalınlı Şeyh Tekkesi ve Abdülkâdir Cîlânî Tekkesi, Şeyh Pâsîn Tekkesi, Hızırlık Tekkesi, Âl-i Abâ Bektaşiyân Tekkesi'dir. Anlatıları sırasında çocukluğundan beri içerisinde bulunduğu aile ortamının tasavvufî hayatla bütünleşmiş olması, toplum tarafından tasavvufun ve kurumlarının benimsenmiş olması ve aldığı ilimlerin kattıklarını ustalıkla kullanmıştır. Birikimi metin içerisinde kullandığı çeşitli tasavvufî ıstılahlar, hâllerin anlatımı ve halktan söylemeler ile kendisini göstermiştir. Dönemin tasavvufî tartışmalarına, medrese-tekke meselesine vurgu yapılmamış, tekkelere dair Ankara'daki şeyh örneği hariç eleştiriden ziyade tanıtım ve sevdirme yoluna gidilmiştir. Sevdirme usulünde kişilerin hayatlarının aktarıldığı menâkıbnâmeler de kullanılmıştır. Çelebi, ziyaret ettiği kişilere dair muhabbetini ifade etmekten çekinmemiş ve ziyaretlerini dua cümleleri ile sonlandırmıştır. Tekke ve zâviyeler hudud bölgelerde kurularak sınır güvenliğini sağlanmış, akınlar sırasında geçişi kolaylaştırmış, yeni elde edilen toprakların Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasına tasavvufî şahsiyetlerin önderliğinde büyük katkı sağlamıştır. Sınırların genişlemesi ve güvenliği, helal yaşamın yaygınlaşması ve korunmasında da etkili olmuş, Çelebi'nin aktardığı bilgilerde de görüldüğü gibi bu durum padişahlar tarafından desteklenmiştir. Seyahatnâme'nin edebi yönü ile de kendisini gösteren yazı iskeleti, tekke ve zâviyelerin mimarisi, işleyişi, tarihi, sosyal yaşama etkisi gibi birçok konuda araştırmacılara kaynak niteliğindedir.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (2018). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Arifoğlu, Y. (2013). *XVIII. Yüzyıl ile XI. Yüzyıllar Arasında Horasan'ın Dini ve Sosyal Yapısı*, (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Barkan, Ö.L. (2015). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler. *İnsan ve İnsan Dergisi*. 2(5), 11-13.
- Barkan, Ö. L. (2003). İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri. (Dü) C. Çiftçi. *Tasavvuf Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çelebi, E. (2005). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. İş Bankası Yayınları: İstanbul.
- Demir, N. E. & Dursun, M. (2006) *Battal-nâme*. Hece Yayınları: Ankara.
- El-Fârûkî, İ.R. & El-Fârûkî, L.L. (1999) *İslam Kültür Atlası*. İstanbul: İnkılâb Yayınevi.
- Farooqhi, S. (2008) *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat*. Doğubatı Yayınları:Ankara.
- Gündüz, İ. (2019). *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.
- Güngör, E. (2018). *İslam Tasavvufunun Meseleleri*. Yer-Su Yayınevi: İstanbul.
- İbn Haldun. (2019). *Tasavvufun Mahiyeti*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- İşık, Z. (2017) *Tekkedeki İktidar*. Çizgi Kitabevi: Konya.
- Gazali, İ. (2014). *İhyâ-u Ulûm'id-Dîn*. Merve Yayınları: İstanbul.
- Kara, M. (2019). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. Dergah Yayınları: İstanbul.
- Kara, M. (1990). *Tekkeler ve Zâviyeler*. Dergah Yayınları. İstanbul.
- Kara, M. (1999). *Tarikatlar Dünyasına Genel Bir Bakış*. İslâmiyât Dergisi. 2(3), 73.
- Kara, M. (2005). *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*. Dergah Yayınları: İstanbul.
- Karazeybek, M. & Polat, Z. & Ilgar, Y. (2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları: Ankara.
- Kazıcı, Z. (2019). *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*. Kayıhan Yayınları: İstanbul.
- Ocak, A. Y. (1990). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Ocak, A. Y. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam*. İstanbul: Alfâ Yayınları.
- Özçelik, M. (2012) *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Mevlâna Mesneviler ve Mevlevihâneler*. Rûmî Yayınları: Konya.
- Öztuna, Y. (1978). *Büyük Türkiye Tarihi*. Ötüken Yayınları: İstanbul.

- Sarıçam, İ. & Erşahin, S. (2018). *İslam Medeniyet Tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.
- Sühreverdi, Ş. (2022). *Tasavvufun Esasları* I. H. K. Yılmaz & İ. Gündüz (Dü) İber Yayınları: İstanbul.
- Şahin, H. (2020). *Dervişler, Fakihler, Gaziler: Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şahin, H. (2004) TDV İslam Ansiklopedisi. *Menâkıbnâme*. İSAM: Ankara.
- Uludağ, S. (2020). *İslâm ve Musiki*. Dergah Yayınları: İstanbul.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yılmaz, K. (2017). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat: İstanbul.